

Registro Nr. 1831

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 39

BIELSKO ŽEMĖS TVARKOMOJI CIVILINĖ-KARINĖ KOMISIJA

ПОРЯДКОВАЯ ГРАЖДАНСКО-ВОЕННАЯ КОМИССИЯ БЕЛЬСКОЙ ЗЕМЛИ

TVARKOMOSIOS CIVILINĖS-KARINĖS KOMISIJOS DOKUMENTŲ APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1762-1808 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE BIELSKO ŽEMĖS TVARKOMOSIOS CIVILINĖS-KARINĖS
KOMISIJOS FONDAŲ NR. 39

2021-12-22 Nr. A7-57

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje dėl kaimyninių valstybių agresyvios politikos iškilus realiam pavojui Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) suverenumui, neatidėliotinu uždaviniu valdančiam elitui tapo siekis sustiprinti centrinę ir vietinę valstybės vykdomąją valdžią. 1788 m. spalio mėn. Varšuvoje pradėjo veiklą ATR Ketverių metų Seimas (1788-1792), parengęs ir priėmęs eilę svarbių įstatymų valstybės valdymo srityje.

1789 m. lapkričio pradžioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau –LDK) deputatas nuo Breslaujos pavieto Tomas Vavžeckis ir deputatas nuo Naugarduko pavieto Mykolas Bernovičius pateikė Seimo svarstymui įstatymo projektą, vėliau tapusį teisiniu pagrindu sudarant Lietuvoje vietines vykdomosios valdžios institucijas. Šios naujos kolegialios administracinės-teritorinės įstaigos gavo pavadinimą - *Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos*.

1789 m. lapkričio 19 d. atskiru įstatymu nuo Lenkijos, Ketverių metų Seimas nutarė LDK vaivadijose ir pavietuose įsteigti vietines komisijas.¹ Įstatymo priėmimą inicijavo ir jį pasirašė Lietuvos konfederacijos maršalka Kazimieras Nestoras Sapiega. 23 LDK pavietuose imta kurti vietines tvarkomasias civilines-karines komisijas.

1789 m. lapkričio 24 d. minint karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovsko karūnacijos 25-ąsias metines, ATR Seime buvo nutarta pasveikinti valdovą pateikiant tokio paties kaip ir LDK turinio įstatymo projektą dėl tvarkomųjų civilinių-karinių komisijų įsteigimo Lenkijoje (Karūnoje).² Gruodžio 15 d. Seimas priėmė šį įstatymą. Remiantis šiuo juridiniu aktu Lenkijoje, kuriai ir priklausė Bielsko žemė, buvo įkurtos 49 vietinės tvarkomosios civilinės karinės komisijos.³

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo sudaromos visose Lenkijos vaivadijose, pavietuose ir žemėse seimelių sesijų metu, renkant komisarų iš vietos bajorų dviejų metų kadencijai. Pagal įstatymą pavieto tvarkomąją civilinę-karinę komisiją sudarė 16 komisarų, padalintų į keturias pareigūnų komandas, turinčias keturis narius. Jos darbe dalyvavo civiliai pareigūnai ir kariškiai. Po 1791 m. reformų į vietinių tvarkomųjų civilinių-karinių komisijų sudėtį buvo įtraukti miestiečių ir dvasininkijos luomų atstovai.

¹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-142.

² KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794): badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego* – Warszawa, 1897, T. 5, l. 196-197.

³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 146-156.

Lenkijoje vietinės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo pavaldžios ir atskaitingos Įstatymų sargybai (Ministrų kabinetui) ir Seimui. Įstatymų sargybą sudarė keturios komisijos: Abiejų Tautų Karo, Išdo, Policijos ir Edukacinė, o jai pirmininkavo karalius.

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė daug įvairių funkcijų. Jos įgaliojimai veikė tik atskiro Lenkijos administracinio-teritorinio vieneto ribose. Svarbiausias uždavinys, kurį centrinė ATR valdžia pavedė vietinėms komisijoms buvo žymus Lenkijos ir LDK kariuomenių padidinimas bei naujos rekrutų ėmimo tvarkos iš karaliaus, dvasininkų ir bajorų valdų organizavimas.⁴

Civilinės-karinės komisijos kompetencijai priklausė: viešosios tvarkos apsauga; švaros miestuose palaikymas; kova su elgetavimu ir valkatavimu. Jai taip pat buvo pavesta: pavieto gyventojų judėjimo kontrolė, pasų išdavimas, duomenų apie klebonų komisijai pateiktus parapijiečių gimimo, santuokos ir mirties metrikų įrašus rinkimas, gyventojų surašymo vykdymas.

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija buvo atsakinga už labai platų ekonominių-ūkinių sričių ratą. Viena svarbiausių – tai nustatytų centrinės ir vietinės valdžios mokesčių surinkimas ir apskaita. Komisijos žinioje taip pat buvo prekybos, amatų, ir žemės ūkio vystymas, maisto produktų kainų stebėjimas, ilgio, svorio ir biralų matų tikrinimas, statybų priežiūra, pašto darbo organizavimas, kelių ir tiltų taisymas, laivininkystei ir sielių plukdymui būtinas upių vagų valymas, priešgaisrinė apsauga. Komisijai švietimo srityje buvo pavesta rūpintis parapijinių pradinių mokyklų steigimu, špitolių ir našlaičių prieglaudų priežiūra.⁵

Kita, nemažiau svarbi vietinės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos Lenkijoje funkcijų dalis apėmė karinius klausimus. Įstaigos žiniai priklausė: rekrutų į kariuomenę ėmimas, samdinių verbavimas, transporto ir darbo jėgos karinėms reikmėms tiekimas, grūdų atsargų sandėlių (magazinų) įrengimas, dezertyrų paieška ir gaudymas, kariuomenės įgulų, dislokuotų komisijos valdomo pavieto teritorijoje, apgyvendinimas bei aprūpinimas maisto produktais ir arklių pašarais.⁶

Pagal įstatymą tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė ir pirmos instancijos teismo funkcijas. Ji sprendė civilines bylas tarp vietos gyventojų ir kariškių, baudė už nepaklusnumą valdžios administracijai arba dvarininkui, tačiau neturėjo teisės nagrinėti kriminalinių bylų. Smulkiuose teismo bylose, kur ieškinys nesiekė 300 auksinų sumos, o bausmė 50 auksinų ir 3 dienų kalėjimo, civilinės-karinės komisijos sprendimas būdavo galutinis ir neskundžiamas. Kitos bylos, po apeliacijos buvo siunčiamos spręsti Abiejų Tautų Policijos komisijai.

Komisarų darbas civilinėje-karinėje komisijoje pagal 1789 m. įstatymą buvo nemokamas, tačiau nepaisant to, visuomenėje labai vertinamas ir laikomas „pilietiniu nuopelnu“. 1793 m. naujai priimtame civilinių-karinių komisijų įstatyme buvo pakartota, kad darbas komisijose yra „pilietiškai

⁴ JEŃDRZEJEWSKI, Przemysław; *Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1790-1794)*//Krakowski Rocznik Archiwalny, 2003, T. IX, p. 138.

⁵ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794): badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego* – Warszawa, 1897, T. 5, l. 199.

⁶ ZAHORSKI, Andrzej; *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie zaborów* – Warszawa, 1959.

labai svarbus, bet neapmokamas“, tačiau pridurta, jog keturius metus įstaigoje pradirbęs bajoras ateityje įgis pranašumą siekdamas kitų valstybinių pareigų.⁷

Komisija turėjo savo raštinę, kurioje raštvedybą tvarkė regentas, viceregentas, kasininkas, instigatorius, raštininkai, vaznys ir kiti valdininkai. Šiems pareigūnams buvo mokamas atlyginimas.

Augant komisijos kuruojamų kryptčių skaičiui, dažnai esamų etatinių raštinės darbuotojų nepakakdavo, todėl atsirasdavo naujų pareigūnų-specialistų, pavyzdžiui: „svarstyklių liustratorius“, „odos mokesčio raštininkas“, „kelių priežiūros oficialistas ir liustratorius“ ir kt.⁸

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija vedė posėdžių, einamųjų reikalų protokolų, dekretų, šaukimų registracijos, pasų, pajamų ir išlaidų bei kitas knygas. Ji turėjo rinktis vaivadijos arba pavieto administraciniame centre, o jos posėdžiuose turėjo dalyvauti ne mažiau kaip trys komisarai. Komisija dirbo kasdien, išskyrus švenčių dienas, nuo 8 iki 13 valandos. Sprendimai buvo priimami kolegialiai, balsų dauguma.

ATR civilinės-karinės komisijos palaikė tiesioginį ryšį tarp centro ir provincijos, apėmė didelę dalį karinių, visuomeninių, ūkinių, ekonominių, policinių, teisminių bei edukacinių reikalų ir atliko vietinės vykdomosios valdžios įstaigos funkcijas.⁹ Iš esmės tai buvo XVIII a. lokalinės policinės institucijos, kurios turėjo stiprinti valstybę ir užtikrinti jos gerovę.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos ATR su pertraukomis veikė 1789-1792 m. ir 1793-1795 m. Jų veiklos pirmasis laikotarpis tyrinėtojų yra pripažintas efektyviausiu. 1792 m. rugsėjo 22 d. Targovicos ir LDK Generalinė konfederacijos panaikino visas ATR veikusias civilines-karines komisijas. 1793 m. Gardino seimas atnaujino komisijų darbą. Kai kurios komisijos, kurių tarpe buvo ir Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija veikė ir 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimo metu. 1795 m. žlugus ATR, tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo galutinai likviduotos.

Bielsko žemė (*lenkų k. ziemia Bielska*) yra istorinis teritorinis vienetas, egzistavęs dabartinėje šiaurės rytų Lenkijoje, Palenkės regione. Nuo XIV a. iki 1513 m. ji priklausė LDK Trakų vaivadijai, o nuo 1513 m. iki 1569 m. Liublino unijos LDK Palenkės vaivadijai.

1569 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas Palenkės vaivadiją, kurios sudėtyje buvo Bielsko žemė, perdavė Karūnai arba Lenkijos karalystei. 1569-1793 m. Palenkės vaivadija priklausė Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) Mažosios Lenkijos provincijai. Šią vaivadiją sudarė trys žemės: Bielsko, Drohičino ir Melniko, o jos sostinė buvo Drohičinas. Po antrojo ATR padalijimo 1793 m. Bielsko žemė priskirta naujai sudarytai Palenkės vaivadijai.

Bielsko žemę sudarė trys pavietai: Bransko, Tikocino ir Suražo. Jos centru buvo Bielsko miestas, tačiau Branske kaip pavieto sostinėje iki 1768 m. vyko Bielsko bajorijos seimeliai, buvo renkami deputatai į ATR seimą, dirbo pilies ir žemės teismai. Bielsko žemė kaip Lenkijos

⁷ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p. 235.

⁸ KALINKA, Walerian; *Sejm Czteroletni* – Warszawa, 1991, T. 1 ir T. 2.

⁹ JĘDRZEJEWSKI, Przemysław; *Akta Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1790-1794)*//Kraowski Rocznik Archiwalny, 2003, T. IX, p. 129-157.

(Karūnos) administracinis teritorinis vienetas ATR seime turėjo du savo atstovus. Jai taip pat priklausė: Augustavas, Balstogė, Goniondzas, Knišinas, Narevas, Raigardas, Orla ir kt. didesni miesteliai. Šiaurėje Bielsko žemė ribojosi su Prūsija, vakaruose - su Viznos ir Lomžos žemėmis, pietuose su Drohičino žeme, o rytuose su Naugarduko vaivadija.

Apie Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos sudarymą ir veiklą duomenų išlikę nedaug. Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA) saugomos tik 3 šios tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos.

Pagal 1789 m. gruodžio 15 d. įstatymą Bielsko tvarkomąją civilinę-karinę komisiją sudarė 16 komisarų. Jos posėdžiai turėjo vykti Tikocine arba Branske.¹⁰ 1791-1793 m. Bielsko tvarkomoji civilinė-karinė komisija sprendė klausimus: dėl rekrutų rinkimo; pabėgusių valstiečių slėpimo; kariškių neteisėtų rekvizicijų ir smurto; 10-ojo ir 20-ojo grašio aukos mokesčio skirto ATR kariuomenei išlaikyti, rinkimo; maisto produktų kainų kontrolės ir kt. Dokumentuose minimi šios komisijos nariai: Juozapas Kučinskis, Kazimieras Šepetovskis, Leonas Kruševskis, Stanislovas Kostka-Suchodolskis ir kt. komisarai.¹¹

LVIA saugomi bylų dokumentai didžiąja dalimi apima Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos veiklą 1794 m. T. Kosčiuškos sukilimo metu.¹² 1794 m. kovo 24 d. Krokuvoje buvo priimtas sukilimo aktas, o Targovicos konfederacijos ir Gardino seimo nutarimai paskelbti negaliojančiais. Generolas T. Kosčiuška buvo išrinktas sukilėlių ginkluotųjų pajėgų vyriausiuoju vadu – diktatoriumi, kuriam buvo suteikti neriboti valdžios įgaliojimai.

Sukilimas išplito po visą ATR teritoriją. 1794 m. gegužės 1 d. T. Kosčiuška išleido atsišaukimą į Palenkės vaivadijos gyventojus, kviesdamas juos prisijungti prie sukilimo. Dar nepasiekus jo atsišaukimui Palenkės, Bielsko apylinkėse išsidėstęs LDK artilerijos generolo kunigaikščio Sapiegos kariuomenės korpusas, iki tol vengęs aktyvių veiksmų, ryžosi pereiti į sukilėlių pusę. Palenkės vaivadijoje buvo paskelbtas visuotinis bajorų šaukimas.

1794 m. gegužės 1 d. Bielske susirinkusi vietinė bajorija prisiekė sukilėliams ir nutarė prie jų jungtis.¹³ Susirinkime tą pačią dieną buvo sudaryta sukilimo vadovybei ištikima Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija, kuri nedelsdama ėmė tvarkyti kariuomenės aprūpinimo maisto produktais klausimus. Pradžioje Bielsko tvarkomąją civilinę-karinę komisiją sudarė 20 komisarų. Jos dokumentuose minimi: kunigas Janas Šijkovskis, Pavelas Hrinievickis, Feliksas Trojanovskis, Vilhelmas Orsetis, Janas Vengierskis, kunigas Janas Golaševskis, Benediktas Jaroševičius, Piotras Gotovickis ir kt.¹⁴

Komisijos posėdžiuose, kurie vykdavo Bielsko mieste, rotacijos principu dalyvaudavo nuo trijų iki penkių, o esant reikalui ir daugiau pareigūnų. Posėdžius vedavo pirmininkaujantis

¹⁰ KORZON, Tadeusz; *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794): badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego* – Warszawa, 1897, T. 5, l. 201.

¹¹ F. 39 (SA), Ap.1, B. 2 (Gor. Nr. 19157), l. 1-68.

¹² F. 39 (SA), Ap.1, B. 1 ir 3 (Gor. Nr. 19156 ir 19168).

¹³ WILKOSZEWSKI, Aleksander; *Komisje Porządkowe Koronne za powstania Kościuszkowskiego//Przegląd Historyczny* 28/2, 1929, p. 219-286.

¹⁴ F. 39 (SA), Ap.1, B. 1 (Gor. Nr. 19156), l. 1-338.

komisaras. Komisijos veiklos pradžioje, kaip komisaras pirmininkas dažnai minimas Pavelas Hrinievickis. Vėliau jis buvo deleguotas į Varšuvą derinti veiksmų su centrine sukilėlių valdžios institucija – Aukščiausiąja Tautos taryba.

T. Kosčiuška suformulavo naujas, atitinkančias numatytus sukilimo tikslus, Lenkijos ir LDK tvarkomųjų civilinių-karinių komisijų veiklos taisykles, kurių joms buvo privaloma laikytis. Pagal naują tvarką komisiją sudarė 21 komisaras: iš kurių 8 buvo bajorai, 8 miestiečiai ir 5 dvasininkijos atstovai.¹⁵

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija turėjo 7 skyrius: tvarkos, saugumo, teisingumo, išdo, karo reikalų, maisto aprūpinimo ir tautos instrukcijų (politinių). Kieviename skyriuje dirbo po tris komisarų. Komisijos tvarkos skyrius buvo atsakingas už vietos kelių būklę ir remontą, pašto veiklą, transporto judėjimą sausumos ir vandens keliais, taip pat už T. Kosčiuškos ir Aukščiausiosios Tautos tarybos įsakymų, nurodymų ir kt. potvarkių skelbimą ir sklaidą. Saugumo skyrius turėjo tvarkyti pasų išdavimą, sekti įtartinus asmenis ir, esant reikalui, juos suimti, organizuoti kalinių apsaugą ir kt. Teisingumo skyrius rūpinosi kalėjimų priežiūra ir baudžiamojo teismo paskirtų bausmių vykdymu.

Vienu iš svarbiausių buvo laikomas karo reikalų skyrius, kuriam buvo pavesta: rinkti į sukilėlių kariuomenę rekrutus, organizuoti miestuose ir kaimuose vietinių gyventojų karines pratybas, pirkti kariuomenei arklius, aprangą ir amuniciją. Ypatingas funkcijas vykdė komisijos politinis arba tautos instrukcijų skyrius, kuris buvo atsakingas už sukilimo tikslų ir uždavinių sklaidą visuomenėje per laikraščius ir kitus spaudinius, išsivadavimo idėjų propagavimą viešuose susibūrimuose ir pamaldų bažnyčiose metu, mokyklų priežiūrą ir jiems skirtų lėšų kontrolę.

Visos tvarkomosios komisijos buvo atsakingos ir atskaitingos T. Kosčiuškai ir Aukščiausiąjai Tautos tarybai, su kuriais jos privalėjo nuolat komunikuoti ir bent kartą į savaitę siųsti savo raportus. Taryba turėjo teisę pašalinti iš vietinės tvarkomosios civilinės-karo komisijos bet kokį komisarą, kurį ji laikydavo nepakankamai lojalium arba nevykdančiu sukilimo aukščiausiosios vadovybės nurodymus. Už didesnius nusižengimus pareigūnams grėse Aukščiausiojo Baudžiamojo teismo sankcijos.¹⁶

Sukilimo metu Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija veikė pagal sukilėlių nustatytą komisijų veiklos tvarką ir vykdė visus generolo T. Kosčiuškos ir Aukščiausiosios tarybos įsakymus. Sukilėlių pajėgų pralaimėjimas bei rusų armijos įsiveržimas į šalies gilumą, privertė vietines komisijas palaipsniui nutraukti savo veiklą. Paskutinis įrašas rastas Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentuose buvo padarytas 1794 m. spalio 14 dieną, tačiau tyrinėtojai nurodo, kad ji galutinai likviduota spalio mėnesio antroje pusėje.

¹⁵ WILKOSZEWSKI, Aleksander; *Komisje Porządkowe Koronne za powstania Kościuszkowskiego//Przegląd Historyczny* 28/2, 1929, p. 240.

¹⁶ WILKOSZEWSKI, Aleksander; *Komisje Porządkowe Koronne za powstania Kościuszkowskiego//Przegląd Historyczny* 28/2, 1929, p. 241.

Po trečiojo ATR padalijimo 1795 m. didžioji dalis Bielsko žemės atiteko Prūsijos karalystės Naujosios Prūsijos provincijos Balstogės departamentui. Po 1807 m. Tilžės taikos, departamento žemės užėmė Rusija. Iš jų buvo sudaryta Balstogės sritis, kuriai priklausė keturios apskritys: Bielsko, Drohičino, Balstogės ir Sokulkos. Balstogės sritis, egzistavusi Rusijos imperijos gubernijos teisėmis, 1842 m. buvo panaikinta ir prijungta prie Gardino gubernijos.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“¹⁷ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Bielsko apskrities teismas ir magistratas, kurių žinioje buvo Bielsko žemės valdžios institucijų dokumentai nuo 1853 m. vasario mėn. per kelis metus perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui: vienas - 1543, kitas - 29 bylas.¹⁸ Bylų perdavimo archyvui žiniaraščiuose nebuvo nurodyta jokių duomenų apie Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentus.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Bielsko žemės teismo ir magistrato bylos (34 ir 29 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė dvi atskiras grupes (Gor. Nr. 9058-9091 ir Gor. Nr. 9100-9128).¹⁹ Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos nepateko į šį katalogą. Tai liudija apie tai, kad archyvas tuo metu dar nebuvo gavęs šios institucijos bylų.

Daugiau žinių apie Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentus ir jų gavimo aplinkybes yra pateikta 1880 m. birželio 20 d. sudarytame Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo gautų bylų priėmimo akte.²⁰ Jame nurodyta, kad 1853 m. vasario 9 d. žymus istorikas-kolekcionierius ir Vilniaus senienų muziejaus steigėjas grafas Eustachijus Tiškevičius per savo patikėtinį Krupovičių iš Gardino gubernijos valdybos gavo 107 bylų siuntą, kurioje buvo 10 Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylų.

¹⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

¹⁸ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 46.

¹⁹ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 317-319.

²⁰ LVIA, F. 594, Ap. 1, B. 676, l. 279v-281.

Visai tikėtina, kad nuo 1855 m. iki 1865 m. komisijos bylos buvo saugomos Vilniaus senienų muziejaus archyve. 1864 m. carinė valdžia muziejų panaikino, o dalį jos fondų perdavė 1865 m. atidarytai Vilniaus viešajai bibliotekai. Tikėtina, kad 1873 m. mirus grafui Eustachijui Tiškevičiui dalis jo rinktos dokumentų kolekcijos, kurioje buvo Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos pateko į Vilniaus senųjų aktų archyvą.

10 gautų komisijos knygų buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą (papild. Gor. kat. Nr. 19147-19148, 19150, 19152, 19155-19157, 19167-19168, 19181).²¹ Šis katalogas buvo didžiąja dalimi sudarytas iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Visos komisijos bylos papildomame rankraštiniame kataloge turėjo inventorinius numerius ir trumpas antraštes, tačiau nebuvo nurodytos jų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

XX a. vykę karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose.

1919 m. Lenkijos valdžia užimtame Vilniuje įsteigė Vilniaus valstybinį archyvą. Į jo fondus buvo įtraukti ir panaikinto Vilniaus senųjų aktų archyvo dokumentai, kurioms priklausė ir Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos. 1935 m. liepos mėn. Vilniaus valstybinis archyvas Varšuvos senųjų aktų archyvui perdavė 7 Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylas (papild. Gor. kat. Nr. 19147-19148, 19150, 19152, 19155, 19167, 19181).²²

Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį visi Senųjų aktų fondai gavo numerius, tačiau tuo metu archyve Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylų nebuvo rasta, todėl ir fondas nebuvo registruotas.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai. 1976-78 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve per fondo Nr. 39 (SA) „Bobruisko kompromisinis teismas“ patikrinimą, kuriam pagal apskaitą priklausė viena byla, buvo rastos 3 Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos: papildomo N. Gorbačevskio katalogo Nr. 19156, 19157 ir 19168. Šioms byloms buvo suteiktas fondo Nr. 39 (SA), o nerasta Bobruisko kompromisinio teismo byla buvo išbraukta iš archyvo apskaitos. Tuo laikotarpiu kaip fondo Nr. 39 (SA) apskaitos dokumentas buvo naudojamas papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas.

²¹ Дополнительная рукописная опись Древних актов Н. Горбачевского 1873-1914 гг., I. 81v-82.

²² Дело фондов Древних актов, том 3, I. 37.

2021 m. buvo sudarytas naujas fondo Nr. 39 (SA) „Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ apyrašas Nr. 1. Fonde Nr. 39 (SA) yra vienas apyrašas.

Iš viso fonde Nr. 39 (SA) „Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ yra 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1762-1808 m.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomo N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2021 m., sudarant fondo Nr. 39 (SA) „Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;

Sudarytame Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos fondo Nr. 39 (SA) naujame apyraše Nr. 1 šalia apyrašo bylų numerių lieka nurodyti ir ankstesni papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo numeriai.

Apyrašo Nr. 1 byloje Nr. 1 (Gor. Nr. 19156) surašyti 1794 m. sukilimo dokumentai skirti Bielsko žemės tvarkomajai civilinei-karinei komisijai. Juos sudaro: sukilėlių Aukščiausiosios Tautos tarybos įsakai, potvarkiai ir įsakymai; įvairių įstaigų pranešimai, notos ir raportai dėl kariuomenės aprūpinimo maisto produktais ir pašarais; rekrutų rinkimo; karinės paramos kovoje su marodieriais ir plėšikais; Bielsko žemės gyventojų apginklavimo dalgiais ir pikomis; elgetų ir valkatų persekiojimo; arklių, vežimų ir vežikų skyrimo kariuomenės reikmėms; karinės įgulos Bielske dislokavimo bei parako, ginklų ir amunicijos sandėlių įrengimo; paimtų į nelaisvę rusų kareivių konvojaus organizavimo; taip pat supirktų iš gyventojų maisto produktų ir pašarų žiniaraščiai ir kt.

Bylos Nr. 1 dokumentų chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1794 m. kovo 31 d. iki spalio 14 d. Jie atskleidžia karines, visuomenines, ūkines, ekonomines, policines ir teismines funkcijas, kurias vykdė Bielsko žemės tvarkomoji civilinė-karinė komisija T. Kosčiuškos sukilimo metu. Be to šioje byloje taip pat yra 1808 m. sumokėtų Bielsko parapijos padūmės ir kvortos mokesčių kvitai.

Apyrašo Nr. 1 byloje Nr. 2 (Gor. Nr. 19157) surašyti dokumentai, atspindintys Bielsko tvarkomosios civilinės-karinės komisijos veiklą iki 1794 m. sukilimo. Juos sudaro: įvairių įstaigų ir asmenų pranešimai, pareiškimai, skundai, raportai, prašymai dėl rekrutų rinkimo; pabėgusių valstiečių slėpimo; neteisėtų rekvizicijų ir kariškių smurto; mokesčių rinkimo; maisto produktų kainų kontrolės; kariškių teisės apsistoti nakvynei gyventojų namuose; taip pat Bielsko žemės

žemvaldžių 10-ojo ir 20-ojo grašio aukos mokesčio žiniaraščiai ir kt. Šios bylos chronologinės ribos - nuo 1791 m. sausio 20 d. iki 1795 m. lapkričio 24 d.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 3 (Gor. Nr. 19168) sudaro dokumentų pabiros. Pagal tematiką jas sąlyginai galima suskirstyti į tris dokumentų grupes. Pirmoji - didžiausia grupė apima 1794 m. sukilimo aktus. Tai – Gardino, Kobryno, Drohičino tvarkomųjų civilinių-karinių komisijų ir kt. įstaigų pranešimai, notos ir raportai dėl komunikacinių ryšių stiprinimo; gyventojų rekvizicijų; pareigūnų komplektavimo; rekrutų rinkimo ir jų aprūpinimo ginklais, karine apranga ir amunicija; taip pat LDK skirtos artilerijos gabenimo maršrutai; duomenys apie prekių kiekį Bielsko tabako sandėlyje ir gautas už jas pajamas ir kt.

Antrąją bylos Nr. 3 dokumentų grupę sudaro 1803-1804 m. Pobikrų (Palenkė) Romos katalikų bažnyčios parapijos dokumentai.

Trečiajai šios bylos dokumentų tematikai priklauso lotynų kalba parašytas Karūnos (Lenkijos) dvasinio tribunolo Liubline teismo aktas.

Aprašant fondo Nr. 39 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Dalis oficialių sukilėlių valdžios institucijų aktų buvo spausdinti. Bylos spausdintų dokumentų lapai yra nurodyti apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Ten pat nurodytos bylos fizinio stovio ir datų ypatybės. Didžioji dalis apyrašo Nr. 1 dokumentų parašyti lenkų kalba, tačiau yra pavienių aktų parašytų lotynų, vokiečių ir baltarusių kalbomis. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos bei lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 39 (SA) Bielsko žemės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos apyrašą Nr. 1 įrašyti 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1762-1808 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 39 „ПОРЯДКОВАЯ ГРАЖДАНСКО-ВОЕННАЯ КОМИССИЯ БЕЛЬСКОЙ ЗЕМЛИ “

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДОБРАЗОВАТЕЛЕ

В результате агрессивной политики соседних государств, в последнем десятилетии XVIII в. возникла реальная угроза суверенитету Речи Посполитой, поэтому для правящей элиты насущным вопросом стала задача укрепить органы центральной и местной исполнительной власти. В октябре 1788 г. в Варшаве начал свою деятельность Четырёхлетний Сейм (1788-1792) Речи Посполитой, который подготовил и принял ряд важных законов в сфере государственного управления.

В начале ноября 1789 г. депутат Великого Княжества Литовского (далее – ВКЛ) от Браславского повета Томаш Вавжецкий и депутат от Новогрудского повета Михал Бернович представили Сейму для обсуждения проект закона, позднее ставшего правовой основой для образования в Литве местных институций исполнительной власти. Новые коллегиальные административно-территориальные учреждения получили название - *Порядковые гражданско-военные комиссии*.

19 ноября 1789 г. Четырёхлетний Сейм, отдельным законом от Польши, принял решение об учреждении в воеводствах и поветах ВКЛ местных комиссий. Принятие этого закона инициировал и его подписал маршалок литовской конфедерации Казимир Нестор Сапега. В 23 поветах ВКЛ начато образование местных порядковых гражданско-военных комиссий.

24 ноября 1789 г., во время празднования 25-ой годовщины восшествия на престол короля Станислава Августа Понятовского, Сейм Речи Посполитой, чествуя своего государя, решил представить аналогичный как и для ВКЛ, проект закона об учреждении в Польше (Короне) порядковых гражданско-военных комиссий. 15 декабря в Сейме этот закон был принят. На основе этого юридического акта в Польше, которой также принадлежала Бельская земля были образованы 49 местных порядковых гражданско-военных комиссий.

Порядковые гражданско-военные комиссии во всех воеводствах, поветах и землях Польши учреждались во время сессий сеймиков. Члены комиссий – *комиссары* избирались из местных дворян сроком на два года. По закону в Польше поветовая гражданско-военная комиссия состояла из 16 комиссаров, в которую входили четыре команды чиновников, каждая из которых имела четырёх должностных лиц. В работе комиссий участвовали как гражданские, так и военные чиновники. После реформы 1791 г. в состав местных порядковых гражданско-военных комиссий были также включены представители мещанского и духовного сословий.

В Польше порядковые гражданско-военные комиссии подчинялись и были подотчётны Стражи законов (совет министров) и Сейму Речи Посполитой. Страже законов, председателем которой был король, принадлежали четыре комиссии Обоих Народов: Войсковая, Скарбовая, Полиции и Эдукационная.

Порядковая гражданско-военная комиссия выполняла много разных функций. Её полномочия были действительны только в границах отдельной административной-территориальной единицы Польши. Главной задачей, которую центральная власть Речи Посполитой поручила местным порядковым комиссиям было значительное увеличение численности войск Польши и ВКЛ, а также организация нового порядка набора рекрутов из королевских, дворянских и духовных владений.

Компетенции гражданско-военной комиссии принадлежала охрана общественного порядка, поддержание чистоты в городах, борьба с нищенством и бродяжничеством. Ей также было вверено: контроль за передвижением людей в повете, выдача паспортов, сбор данных о представленных комиссии приходскими священниками метрических записях о рождении, браке и смерти прихожан, проведение переписи населения.

Порядковая гражданско-военная комиссия отвечала за очень широкий круг экономических и хозяйственных отношений. Одним из важнейших являлся сбор и учёт налогов, установленных центральной и местной властью. К полномочиям комиссии также относилось: развитие торговли, ремесёл и сельского хозяйства, наблюдение за ценами пищевых продуктов, проверка мер длины, веса и сыпучих тел, надзор за строительством, организация работы почты, ремонт дорог и мостов, очистка русел рек необходимых для судоходства и сплава леса, соблюдение противопожарной безопасности. Комиссии в области просвещения была вверено учреждение приходских начальных школ и надзор за богадельнями и сиротскими приютами.

Другая, не менее важная часть функций местной порядковой гражданско-военной комиссии в Польше, охватывала военные вопросы. Учреждение занималось набором рекрутов в войско, вербовкой наемников, предоставлением подвод и рабочей силы для военных нужд, устройством складов зерна (магазинов), розыском и поимкой дезертиров, расквартированием и обеспечением провизией и фуражом военных гарнизонов, расположенных на подконтрольной комиссии территории.

По закону порядковая гражданско-военная комиссия выполняла и функции суда первой инстанции. Она рассматривала гражданские дела между жителями и военнослужащими, наказывала за неподчинение местной администрации или помещику, но не имела права решать уголовные дела. В мелких судебных делах, где сумма иска не превышала 300 злотых, а наказание 50 злотых или 3 дней тюрьмы, приговор гражданско-военной комиссии являлся окончательным и не подлежал обжалованию. Другие дела, после апелляции направлялись для рассмотрения в комиссию Полиции Обоих Народов.

По закону 1789 г. комиссары свою работу в гражданско-военной комиссии выполняли бесплатно. Несмотря на это, она в обществе очень ценилась и считалась „гражданской заслугой“. В новом законе о гражданско-военных комиссиях, принятом в 1793 г., было повторено, что работа в комиссиях является „по граждански очень важной, но неоплачиваемой“, при этом добавлено положение, что дворянин проработавший в этом учреждении четыре года приобретал в будущем преимущество при получении других государственных должностей.

Комиссия имела свою канцелярию, в которой вели делопроизводство регент, вице-регент, кассир, инстигатор, писари, возный и другие чиновники. За службу им платили жалованье. При увеличении числа курируемых комиссией направлений, существующих штатных работников канцелярии часто не хватало, поэтому учреждались новые должности чиновников-специалистов, например: „люстратор весов“, „писарь кожаного налога“, „официалист и люстратор по присмотру дорог“ и пр.

Порядковая гражданско-военная комиссия вела книги: протоколов заседаний и поточных дел, декретов, регистрации вызовов, паспортов, доходов и расходов и др. Она должна была заседать в административном центре воеводства или повета, а в её заседаниях должны были принимать участие не менее трёх комиссаров. Комиссия работала ежедневно, кроме праздничных дней, от 8 до 13 часов. Решения принимались коллегиально, большинством голосов.

В Речи Посполитой гражданско-военные комиссии поддерживали прямую связь между центром и провинцией, охватывали большую часть военных, общественных, хозяйственных, экономических, полицейских, судебных и образовательных вопросов, выполняя при этом функции местного органа исполнительной власти. В принципе в XVIII в. это были локальные полицейские институты, которые служили для укрепления государства и обеспечения его благосостояния.

Порядковые гражданско-военные комиссии в Речи Посполитой с перерывами действовали в 1789-1792 и 1793-1795 гг. Первый период их деятельности признан исследователями самым эффективным. 22 сентября 1792 г. Тарговицкая и Литовская Генеральная конфедерации упразднили все действующие в Речи Посполитой гражданско-военные комиссии. В 1793 г. Гродненский сейм возобновил их деятельность. Некоторые комиссии, в числе которых была и порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли действовали в 1794 г. во время восстания Тадеуша Костюшки. В 1795 г., после раздела Речи Посполитой, порядковые гражданско-военные комиссии были окончательно ликвидированы.

Бельская земля (на польском яз. *ziemia Bielska*) – это историческая территориальная единица, существовавшая на северо-востоке современной Польши в историко-географическом регионе под названием *Подляшье*. От XIV века до 1513 г. она принадлежала Трокскому воеводству ВКЛ, а с 1513 по 1569 гг. - Подляшскому воеводству ВКЛ.

В 1569 г. после Люблинской унии польский король и великий князь литовский Сигизмунд Август Подляшское воеводство, в состав которого входила Бельская земля, передал Короне Королевства Польского. В 1569-1793 гг. Подляшское воеводство принадлежало Малопольской провинции Речи Посполитой. Это воеводство состояло из трёх земель: Бельской, Дрогичинской и Мельникской, а его столицей был Дрогичин. После второго раздела Речи Посполитой в 1793 г. Бельская земля перешла новообразованному Подляшскому воеводству.

В состав Бельской земли входили три повета: Браньский, Тыкоцинский и Суражский. Её центром был город Бельск, но так как Браньск являлся столицей повета в нём до 1768 г. заседали сеймики бельского дворянства, выбирались депутаты в сейм Речи Посполитой, действовали градский и земский суды. Бельская земля как административно-территориальная единица Короны (Польши) имела в сейме Речи Посполитой двух своих представителей. Ей также принадлежали: Августов, Белосток, Гонёндз, Кнышин, Нарев, Райгруд, Орля и другие большие городки. На севере Бельская земля граничила с Пруссией, на западе – с Визненской и Ломжинской землями, а на востоке с Новогрудским воеводством.

Данных об учреждении и деятельности порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли сохранилось немного. В Литовском государственном историческом архиве (ЛГИА) хранятся только три дела порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли.

Согласно закону от 15 декабря 1789 г. порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли состояла из 16 комиссаров. Её заседания должны были проходить в Тыкоцине или Браньске. В 1791-1793 гг. порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли решала вопросы: о наборе рекрутов; об укрывательстве беглых крестьян; незаконных реквизициях и насилии военных; о сборе налога “10-го и 20-ого гроша“, предназначенного для содержания войска Речи Посполитой; о контроле за ценами продовольствия и др. В документах упоминаются члены этой комиссии: Иозеф Кучиньский, Казимеж Шепетовский, Леон Крушевский, Станислав Костка-Суходольский и др. комиссары.

Большая часть хранящихся в ЛГИА документов касается деятельности порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли во время восстания Тадеуша Костюшки в 1794 году. 24 марта 1794 г. в Кракове был провозглашен Акт восстания, а решения Тарговицкой конфедерации и Гродненского сейма объявлены недействительными. Генерал Т. Костюшко был избран верховным главнокомандующим вооруженными силами повстанцев – диктатором, получившим неограниченные полномочия.

Восстание распространилось по всей территории Речи Посполитой. 1 мая 1794 г. Т. Костюшко издал воззвание к жителям Подляшского воеводства, в котором призывал их присоединиться к восставшим. Его возванию ещё недостигнув Подляшья, расквартированный в окрестностях Бельска корпус генерала артиллерии ВКЛ князя Сапеги,

до этого времени непринимавший никаких активных действий, решился перейти на сторону восставших. В Подляшском воеводстве был объявлен всеобщий призыв дворян.

1 мая 1794 г. собравшееся в Бельске местное дворянство присягнуло восстанию и решило к нему присоединиться. В тот же самый день была образована верная руководству восстания порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли, которая незамедлительно занялась вопросами обеспечения войск продовольствием. Вначале порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли состояла из 20 комиссаров. В её документах упоминаются: ксёндз Ян Шийковский, Павел Гриневицкий, Феликс Трояновский, Вильгельм Орсетти, Ян Венгерский, ксёндз Ян Голашевский, Бенедикт Ярошевич, Пиотр Готовицкий и др.

На заседаниях комиссии, которые проходили в Бельске, по принципу ротации участвовало от трёх до пяти, а при необходимости и больше чиновников. Заседания вел председательствующий комиссар. В начале деятельности учреждения, как председатель комиссии часто упоминается Павел Гриневицкий. Позднее он был делегирован в Варшаву для координации действий с центральной институцией повстанцев – Высшим Национальным советом.

Т. Костюшко сформулировал новые правила деятельности порядковых гражданско-военных комиссий Речи Посполитой, которые соответствовали бы намеченным восстанием целям и которые они были обязаны соблюдать. По новым правилам, в комиссию входили 21 комиссар: из них 8 были дворянами, 8 – мещанами и 5 духовными лицами.

Порядковая гражданско-военная комиссия была поделена на 7 отделов. Это были отделы: порядка, безопасности, юстиции, скарбовый, военных дел, продовольственный и национальных инструкций или политический.

В каждом отделе работало по три комиссара. Отдел порядка отвечал: за состояние местных дорог и их ремонт; работу почты; движение транспорта по сухопутным и водным путям, также за оглашение приказов, указаний и распоряжений Т. Костюшки и Высшего Национального совета и их распространение среди общественности. Отдел безопасности занимался выдачей паспортов, слежкой за враждебными лицами и, в случае необходимости, их арестом, организацией охраны заключенных и др. Отделу юстиции был вверен надзор за тюрьмами и исполнение наказаний, выносимых уголовным судом.

Одним из главных был отдел военных дел, который занимался набором рекрутов в войско, организацией военной подготовки для населения городов и деревень, закупкой и поставкой для войск коней, обмундирования и амуниции. Особые функции выполнял политический или отдел национальных инструкций, которому было вверено распространение в обществе с помощью газет и других печатных изданий целей и задач восстания, пропаганда идей освобождения на публичных собраниях и богослужениях в костёлах, надзор за школами и контроль выделяемых для них денежных средств.

Все порядковые гражданско-военные комиссии подчинялись и были подотчётны Тадеушу Костюшко и Высшему Национальному совету, с которыми они должны были вести постоянную переписку и хотя бы раз в неделю посылать свои рапорта. Совет имел право исключить любого комиссара из состава местной порядковой гражданско-военной комиссии, если считал его недостаточно лояльным или невыполнявшим указания высшего руководства восстания. За большие проступки чиновникам грозили санкции Высшего Уголовного суда.

В ходе восстания 1794 г. порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли действовала согласно порядку, установленному повстанцами и выполняла все приказы генерала Т. Костюшко и Высшего Национального совета. Разгром сил повстанцев и продвижение русской армии в глубь страны, вынудил местные комиссии постепенно прекращать свою деятельность. Последняя запись в документах порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли была сделана 14 октября 1794 г., но исследователи указывают, что окончательно она была ликвидирована во второй половине октября.

После третьего раздела Речи Посполитой в 1795 г. большую часть Бельской земли получила Прусское королевство, где она принадлежала Белостокскому департаменту, входившему в состав провинции Новая Пруссия. После заключения Тильзитского мира в 1807 г. земли департамента перешли Российской империи. Из них была образована Белостокская область, которой принадлежали 4 уезда: Белостокский, Бельский, Дрогичинский и Сокольский. На правах российской губернии Белостокская область существовала до 1842 г., когда была упразднена и присоединена к Гродненской губернии.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Бельский уездный суд и магистрат, в ведении которых находились документы государственных учреждений Бельской земли, с февраля 1853 г. в течении нескольких лет передал Виленскому центральному архиву древних актов: один -1543, другой - 29 дел. В

передаточной описи не было указано никаких сведений о документах порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Бельский земский суд и магистрат в каталоге проходили как две отдельные группы дел, имевшие 34 и 29 единиц (Гор. № 9058-9091 и Гор. № 9100-9128). В каталог не вошли дела порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли. Это свидетельствует о том, что в то время архив ещё не получал дел этого учреждения.

Больше сведений о документах порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли имеется в акте приёма дел Виленского центрального архива древних актов, составленного 20 июня 1880 г. В нём указано, что 9 февраля 1853 г. известный историк-коллекционер и создатель музея Древностей в Вильне граф Евстафий Тышкевич, через своего поверенного Круповича из Гродненского губернского правления получил посылку, в которой было 107 дел. Из них 10 принадлежали порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли.

Вполне вероятно, что с 1856 по 1865 гг. дела комиссии хранились в архиве Виленского музея Древностей. В 1864 г. царская власть музей закрыла, а часть хранившихся в нём фондов в 1865 г. были передана Виленской публичной библиотеке. Вероятно, что после смерти в 1873 г. графа Евстафия Тышкевича, часть им собранной коллекции документов, в которой были дела порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли попали в Виленский центральный архив древних актов.

Десять полученных книг комиссии были внесены в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского (доп. кат. Гор. № 19147-19148, 19150, 19152, 19155-19157, 19167-19168, 19181). В большинстве он состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. Все дела комиссии в дополнительном рукописном каталоге Н. Горбачевского имели инвентарные номера и короткие заголовки, небыли указаны их хронологические границы и количество листов.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств.

В 1919 г. власти Польши в занятом Вильно учредили государственный архив. В его фонды были включены и документы упразднённого Виленского центрального архива древних актов, которым принадлежали дела порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли. В июле 1935 г. Виленский государственный архив Варшавскому архиву древних актов передал 7 дел порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли (доп. кат. Гор. № 19147-19148, 19150, 19152, 19155, 19167, 19181).

После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное

управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, все фонды Древних актов получили номера. В архиве дел порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли не было найдено, поэтому он не был зарегистрирован.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты. В 1976-78 гг. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР во время проверки фонда № 39 “Бобруйский компромиссарский суд” были обнаружены 3 дела порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли (доп. кат. Гор. № 19156, 19157 и 19168). Этим делам был присвоен номер фонда № 39, а необнаруженное дело Бобруйского компромиссарского суда было снято с архивного учёта. Как учётный документ фонда № 39 в то время использовался дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского.

В 2021 г. была составлена новая опись № 1 фонда № 39 “Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“. В фонде № 39 имеется одна опись.

Итого в фонде № 39 „Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“ имеется 3 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1762-1808 гг.

Первая опись фонда № 39 „Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного каталога Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2021 г. новой описи № 1 фонда № 39 „Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 39 “Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“ имеется в наличии 3 единицы хранения. Рядом с номерами новосоставленной описи № 1 указаны и старые шифры дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского.

Дело № 1 (Гор. № 19156) описи № 1 состоит из документов, относящихся к восстанию 1794 г., предназначенных для порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли. В него входят: указы, распоряжения и приказы Высшего Национального совета повстанцев; донесения, рапорты и ноты разных учреждений об обеспечении войск

продовольствием и фуражом; о наборе рекрутов; о военной помощи в борьбе с мародерами и разбойниками; о вооружении населения Бельской земли косами и пиками; о преследовании нищих и бродяг; о выделении лошадей, повозок и возничих на нужды войска; о размещении в Бельске военного гарнизона и устройстве складов для пороха, оружия и амуниции; об организации конвоя для пленных русских солдат; также ведомости купленного у населения продовольствия и фуража и др.

Хронологические границы дела № 1 охватывают период от 31 марта до 14 октября 1794 г. Они отражают военные, общественные, хозяйственные, экономические, полицейские и судебные функции которые выполняла порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли в ходе восстания Т. Костюшко. Кроме этого, в деле также имеются квитанции уплаченного подымного и квартального налогов Бельского прихода за 1808 г.

В деле № 2 (Гор. № 19157) описи № 1 представлены документы, отражающие деятельность порядковой гражданско-военной комиссии Бельской земли до восстания 1794 г. В него входят: донесения, заявления, жалобы, рапорты, прошения разных учреждений и лиц о наборе рекрутов; об укрывательстве беглых крестьян; о незаконных реквизициях и насилии военных; о сборе налогов; о контроле за ценами продовольствия; о праве военнслужащих остановиться на ночлег в домах жителей; также ведомости сбора налога „10-го и 20-ого гроша“ с землевладельцев Бельской земли и др. Хронологические границы этого дела охватывают период от 20 января 1791 г. до 24 ноября 1795 г.

Дело № 3 (Гор. № 19168) описи № 1 состоит из россыпи документов. По тематике их условно можно разделить на три группы документов. Первую - самую большую группу представляют акты восстания 1794 г. Это - донесения, ноты и рапорты Гродненской, Кобринской и Дрогичинской порядковых гражданско-военных комиссий и других учреждений об укреплении коммуникационных связей; о реквизициях населения; о комплектации чиновников; о наборе рекрутов и их обеспечении оружием, военной формой и амуницией; также маршруты доставки предназначенной для ВКЛ артиллерии; рапорт о количестве товара на Бельском табачном складе и доходах полученных от их продажи др.

Второй группе документов, состоящих в деле № 3, принадлежат приходские документы Побикрского (Подляшье) римско-католического костёла за 1803-1804 гг. Третью тематику в деле представляет написанный на латинском языке акт Коронного Духовного трибунала, составленный в Люблине.

При составлении описи № 1 фонда № 39 нефондовых дел в ней обнаружено. Часть официальных актов властных структур повстанцев были печатными. Листы печатных документов дела указаны в графе примечаний таблицы описи № 1. Там же указаны особенности физического состояния и дат дела. Большая часть документов описи написаны на польском языке, реже встречаются акты написанные на латинском, немецком и белорусском языках. В новоусовершенствованной описи № 1 также составлены новые

заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 39 „Порядковая гражданско-военная комиссия Бельской земли“ имеется 3 единицы хранения, хронологические рамки которых 1762-1808 гг.

Отдел распространения информации
старший архивист

Александр Банюевич